

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב קמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת וישלח, תשס"ד
מספר 526מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פרשת אונס דינה – עיון נוסף

רבים מפרטי פרשה זו סתומים.¹ מלשון הפרק וממהלך הסיפור לא ברור לנו כיצד נשפטות כאן הדמויות השונות ומה המסר שהסיפור אמור להעביר לקורא. הסיפור גם נראה כעומד לעצמו, ללא קשר עם מה שקדם לו או מה שבא לאחריו.

מה שלא אומר הכתוב במפורש, משלימים הדרשנים. הם מנסים להתמודד גם עם בעיה שהכתוב אינו נוגע בה כלל: מדוע קרה דבר כזה בבית יעקב? והרי זה עומד בניגוד להכרה, כי "לא יאונה לצדיק כל אוון" (מש' יב: כא)? והנה שתי דרכי פתרון שנוקט המדרש:

כאשר חצה יעקב את מעבר יבוק, מסופר שהעביר "את נשיו ואת אחד עשר ילדיו" (לב: כג). הדרשן תוהה, "ודינה היכן הייתה?" ומשיב: "נתנה בתיבה ונעל בפני הרשע הזה (=עשו), כדי שלא יתלה עיניו בה וייקח אותה" (ב"ר עו, ט; השו"ב"ר מ, ה). אבל הדרשן גם מוסיף לקח שיש בו משום צידוק מעשי הא-ל בפרשה אחרת: משום כך נענש יעקב ודינה נלקחה לערל בדרך ביזיון (שם, עו, ט). אילו הייתה דינה נישאת לעשו, בוודאי הייתה מחזירה אותו למוטב, ובוודאי לא הייתה נלקחת ע"י שכם.

פתרון אחר: מעשה דינה בא כעונש על שאיחר לשלם את נדרו שנדר בבית-אל, כאשר היה בדרכו לחרן (בר' כח: כ-כב).² ודרשו כן עקב סמיכות הפרשיות, שכן מיד לאחר מעשה דינה ממריץ ה' את יעקב לעלות לבית-אל ולעשות שם מזבח, כאשר נדר (לה: א), ודבר זה נראה לדרשן כתיקון המחדל של יעקב בפרשייה הקודמת, מחדל שתוצאתו הייתה צרת דינה.

במקום אחר עוסק המדרש בפרט חשוב אשר הפרשנות היהודית והלא-יהודית והמחקר החדש לא התעמקו בו: בתחילת הסיפור נזכרת לאה, אם דינה, אך בהמשך הסיפור לא נשמע קולה כלל. חז"ל שמו לב לדמיון שבין הפתיחה "ותצא דינה בת לאה" (לד: א) לבין הפסוק המספר "ותצא לאה לקראתו" (ל: טו), וראו בפסוקנו לא רק ייחוס הבת לאם, אלא גם קשר משמעותי בין מעשיהן וקורותיהן. את "יציאת" לאה לקראת יעקב דרשו לגנאי, ואף קראו עליה ועל דינה את הפסוק (יח' טז: מד): "הנה כל המשל עליך ימשל לאמר, כאִמָּה בָּתָּה" (ב"ר פ, א). הדברים קשים. למרות שהדרשן מנסה להיאחז בקצה החוט שנותן המספר, קשה מאוד להזדהות עם מה שהוא סבור שנמצא כאן. השוו לזה למשל את מעשיה של אשתו של אבא חלקיה, היוצאת מקושטת ומבושמת לקראת אישה, והתנהגותה מוערכת כנאותה ואף צנועה (תענית כג, ע"ב).

ובכל זאת נראה, שהליכה בעקבות קישור זה שהצביעו עליו חז"ל עשויה להביא אותנו לראות ראייה מעמיקה יותר את מה שנמצא בין קמטי הסיפור; מן הסתם לא התכוונו חז"ל רק לעצם ה"יציאה", אלא גם לתוצאה שלה. במקרה של לאה, היא האומרת ליעקב אישה, "אלי תבוא, כי שכר

¹ ראו: יעל שמש, "סיפורי אונס במקרא – המאחד והמייחד", עיוני מקרא ופרשנות, ו: ספר זיכרון ליהודה קומלוש, בעריכת רימון כשר ומשה צפור (רמת-גן תשס"ג), עמ' 314 – 341, ושם רשימת ספרות; י' פליישמן, "היבטים חברתיים ומשפטיים בפרשת שכם ודינה (בראשית לד)", שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, יג (תשס"ב), עמ' 141 – 155.

² הגרסה "לפי שאחרת בדרך" אשר ברש"י בדפוסים היא שיבוש, והנכון הוא "לפי שאחרת נדרך".

שכרתיך", ויעקב נענה (ל:טז);³ במקרה של דינה נסתיימה ה"יציאה" באונס: "וירא אתה שכם בן חמור ... וישכב אתה ויענה" (לד:ב). האם יש לראות בשני האירועים הללו הנגדה - מכאן אישה חוקית, המנסה לפתות את אישה, ומכאן מעשה אונס על ידי זר?

בין השיטין משתקף הסיפור העגום שמאחורי הסיפור. מעשה זה של לאה אינו בגדר המקובל ביחסים שבין בני זוג (השוו למסופר בתנחומא פקודי ט). יש כאן למעשה כפייה על יעקב לקיים יחסי אישות; לאה באה בתביעה, שכן היא קנתה את זכותה על הלילה!

מתוך השיחה בין שתי האחיות-הצרות לאחר שלא קיבלה את הדודאים, ומתוך הדברים הבאים בעקבותיהם (ל:יב-טז), עולה תמונת חיים עצובה: את האישה שנכפתה עליו אין יעקב אוהב, ואולי לא יסלח לה לעולם על מה שעשו לו באותו ליל כלולות, כשחשב שלצדו נמצאת רחל, אך לאה הייתה במקומה. המקרא אינו מרחיב. אין הוא מספר כלל על לאה ועל מה שהיא חשה (גם לא על רחל!).⁴ אינך יודע אם לאה שמחה על הבעל שזכתה בו בהיסח הדעת, או שהיא נכנעה לרצונותיו של אביה. המקרא גם אינו אומר מה חשבה רחל על מה שעשה לה לבן (מסופר על אהבת יעקב את רחל, אך לא על רגשותיה של רחל כלפיו). בסיפור כולו לאה אינה מדברת, אך ממעשה הדודאים (ל:יד-יז) נראה, שיעקב מתחמק מלקיים עמה יחסי אישות.⁵ לאה, החשה שהיא שנואה, מנסה לרכוש את לב בעלה על ידי הבנים שהיא יולדת לו, ונותנת לכך ביטוי מפורש בשמות שהיא מעניקה להם (כט:לא-לה). דומה שתקוותה לא נתממשה. רק על ידי טענה מעין-משפטית, "כי שכר שכרתיך בדודאי בני",⁶ היא מצליחה להביא את יעקב אליה ללילה אחד. אך האם עשתה זאת רק כדי "להעמיד שבטים", כפי שמציג זאת הדרשן? גם לאחר שנולד הבן כתוצאה ממפגש כפוי זה, היא עדיין מביעה את תקוותה ש"הפעם יִזְבְּלָהּ אישה", ולו רק בזכות זה שילדה לו שישה בנים. את רחשי לבה אלה היא מבטאת בשם שהיא נותנת לבן השישי (ל:כ).

חוסר הרגישות של יעקב מוצא ביטוי גם בתגובתו הקשה על דברי רחל העקרה הזועקת אליו מרה: "הבה לי בנים, ואם אין מתה אנכי" (ל:א). המדרש תובע את עלבונה: כך עונים את המעיקות? (ב"ר עא, ז). ושמא זהו הרקע לדברי השבועה, אשר השביע לבן את יעקב, כחלק מדברי הברית עמו: "אם תענה את בנתי, ואם תקח נשים על בנתי - אין איש עמנו; ראה א-להים עד ביני ובינך" (לא:ג). המדרש רואה ב"עיניו" זה רמז למניעת יחסי אישות (יומא עז, ע"ב; וראה רש"י לתורה). אפשר אולי לראות בתיאור אונס דינה "וישכב אותה - ויענה" (לד:ב), תגובה סמויה לחוסר רגישותו של יעקב. אפשר אפוא לראות בסיפור מעשה דינה ביקורת סמויה, ומעין עונש, על יחסו של יעקב כלפי לאה, האישה הפגועה. זוהי האישה שיעקב לא בחר בה, והיא הובאה אליו בתחבולה. היא אמנם אם ילדיו - אבל אינה רעייתו. ה"יציאה" של דינה מזכירה את יציאת לאה לקראת יעקב. נימים סמויים מקשרים גם בין פרשת נישואיו עם לאה ובין הצעת הנישואין שהוצגה בפניו - והפעם כאביה של דינה. הוויתור של רחל - ללילה אחד - על אישה לטובת אחותה, ותרועת הניצחון, כביכול, של לאה, "אלי תבוא כי שכר שכרתיך!" - חושפים את עליבותה.

מה שקרה לדינה כאשר יצאה לה, וגם אז בא אליה איש בחרפה, מעורר בלב הקורא, וכמדומה גם בלבו של יעקב, את זיכרון עלבונה של לאה. ושמא גם בשל כך החריש יעקב.⁷

פרופ' משה צפור
רחובות

הדף מופץ בחסות קרן הנשיא לתורה ולמדע

³ במסורה מופיעה הערת "סבירין", הנתמכת גם בשומרוני: "בלילה ההוא". אותה תופעה קיימת גם בבר' יט:לג ועוד. ר' יוחנן ראה במילה "הוא" בפסוקנו מעין רמז להקב"ה, שסייע כביכול בדבר (ראה גידה לא, ע"א).

⁴ חז"ל משלימים את הפער בסיפור על ידי הכנסת עניין הסימנים שמסרה רחל לאחותה כדי שתוכל להתחזות לרחל (מגילה יג, ע"ב; למקבילות ראו מ"מ כשר, תורה שלמה, על בראשית כט, כה, אות עד), וכמו כן את השיחה הקשה שבין יעקב ובין לאה בבוקר (ב"ר ע, יט).

⁵ הדרך שבה מציג רש"י את הדברים (פס' טו, ד"ה לכן ישכב) אינה נראית, לאור דבריה המרירים של לאה: "המעט קחתך את אישי" (שם).

⁶ דומה, שההסבר ה"רשמי" שהיא נותנת לשמו של בנה החמישי, יששכר, "נתן אלהים שכרי, אשר נתתי שפחתי לאישי", הוא מעין מסווה למשמעות האינטימית יותר לשם יששכר.

⁷ הדברים הם חלק מתוך מאמר שהופיע בקובץ זיכרון לד"ר אריה בר-טל, ליום הזיכרון העשירי, תשנ"ט, ושוב יופיעו בהרחבה, ומזווית ראייה נוספת, בכתב העת על הפרק 20 (תשס"ד).

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>